

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**



**ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER - AMSTERDAM
2015**

CLASSICAL
AND
BYZANTINE MONOGRAPHS

Edited by

G. GIANGRANDE and H. WHITE

VOL. LXXXIII

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**



ADOLF M. HAKKERT – PUBLISHER – AMSTERDAM
2015

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**



ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER -AMSTERDAM
2015

ISSN 1381-2955
ISBN 978-90-256-1307-5

La fauna indoeuropea.

Sobre els noms del llop i el camell en ie.

Carles Padilla Carmona
Universitat de València - GIRLC

RESUM: Els noms d'animals salvatges i domèstics ocupen un lloc principal en tots els estudis sobre vocabulari, cultura o economia dels indoeuropeus. La seua reconstrucció serveix com a il·lustració molt aclaridora d'un poble que passa de ser nòmada a sedentari i que, probablement fugint d'una climatologia extrema, protagonitza una gran expansió cap a indrets més temperats i fèrtils on descobreix i estén la ramaderia i l'agricultura. En aquest treball farem un breu repàs a la nòmina tradicionalment acceptada d'animals del món indoeuropeu i en revisarem l'etimologia de dos d'ells: el llop, prototip d'animal ferotge en totes les cultures indoeuropees (*lupus est homo hominis*), i el camell, oblidat en totes les llistes pel seu presumpte origen asiàtic o africà. La revisió de l'etimologia del nom d'aquest últim ens demostra que els indoeuropeus varen conèixer aquesta espècie en època molt antiga. Les seues característiques biològiques ens confirmen, a més a més, que els camells varen jugar un paper de primer ordre en l'economia indoeuropea.

PARAULES CLAU: Fauna, indoeuropeu, etimologia, animal, llop, camell

ABSTRACT: The names of wild and domestic animals occupy a leading place in all studies about vocabulary, culture and economy of the Indo-Europeans. Their reconstruction serves as a very enlightening illustration of nomadic people who become sedentary, probably fleeing an extreme climate, will feature a large expansion into more temperate and fertile parts where discover and tend livestock and agriculture. In this paper we will briefly review the traditionally accepted list of animals in the world Indo-European and revise the etymology of two of them: the wolf, prototype of ferocious animal in all Indo-European cultures (*lupus est homo hominis*) and the camel, forgotten in all listings because of its presumed Asian or African origin. The revision of the etymology of the name of the last one shows us that the Indo-Europeans knew this species in very ancient times. Theirs biological characteristics confirm, moreover, that the camels played a leading role in the Indo-European economy.

KEYWORDS: Fauna, Indo-European, etymology, animal, wolf, camel

1) La majoria de manuals de lingüística indoeuropea presenten algun apartat o capítol dedicat al lèxic comú i dins d'aquest inclouen sovint els noms d'animals. De la mateixa manera els treballs sobre arqueologia, antropologia, cultura o economia dedicats al poble indoeuropeu. La teoria, ja tradicional, de Marija Gimbutas (1970: 155-197), situa l'origen

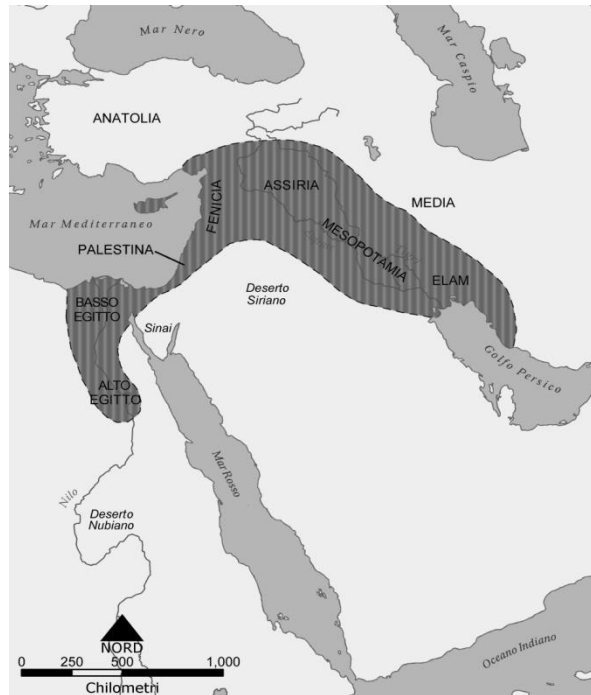
del poble indoeuropeu a principis del quart mil·lenni abans de Crist a les estepes del baix Volga. L'autora identifica el poble indoeuropeu amb la cultura dels *kurgans*, sepultures semisoterrades l'extensió i la datació de les quals poden coincidir amb les del poble indoeuropeu i manté que l'expansió dels indoeuropeus és bàsicament militar i comporta la imposició d'una societat patriarcal i guerrera sobre la matriarcal i pacífica preexistent.

Altres autors proposen d'altres pàtries originàries (*Urheimat*) i fins i tot una antiguitat molt major, com ara Colin Renfrew (1987), també arqueòleg, qui proposa la península Anatòlia i el setè mil·lenni com a punts de partença de l'expansió indoeuropea i de la cultura neolítica, amb la qual els identifica.

Estem, en ambdós casos, en període neolític, però hem de recordar que els primers assentaments estables es varen donar al final del paleolític (paleolític superior, per a d'altres, mesolític), cap al 10000 aC, a l'àrea de Mesopotàmia, del Llevant Mediterrani i de la vall del Nil, l'anomenat Creixent Fèril¹. L'àrea abasta una extensió entre 400.000 i 500.000 kilòmetres quadrats, amb una població en aquella època d'uns 40 ó 50 milions de persones. Són encara caçadors-recollidors, que no coneixen l'agricultura ni la ramaderia quan comencen a abandonar el nomadisme, però sí que recullen i emmagatzemen en sitges els aliments que creixen espontàniament en aquesta fèril terra, com ara blat, ordi, lli, cigró, pèsol o figues. Les inundacions naturals i estacionàries de les conques dels rius Tigris i Èufrates, Jordà i Nil, respectivament, i el clima suau possibilitaven aquestes collites. Coneixem això per les troballes arqueològiques, que ens certifiquen que encara no feien servir les llavors per als cultius i en canvi molien els grans que trobaven per a fer farina².

¹ El terme "Creixent Fèril" (*Fertile Crescent*) fou emprat per primera vegada en 1906 per l'arqueòleg de la Universitat de Chicago James Henry Breasted, en la seua obra *Ancient Records of Egypt*.

² Al Delta de l'Ebre (Tarragona, Espanya) i l'Albufera (València, Espanya) es produeixen inundacions semblants d'aigua dolça que possibiliten el conreu de l'arròs.

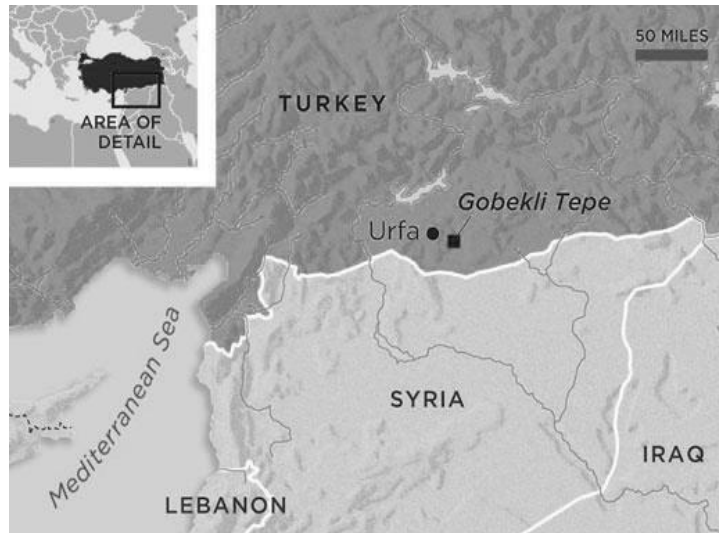


Creixent Fèril³

Progressivament abandonen les tendes fetes de pell d'animal per construccions circulars en pedra i sostre de canya y branques (les primeres cases) que els protegeixen del vent, del foc i dels atacs dels animals ferotges. Amb aquests assentaments aconseguen alhora estabilitat i una vida més organitzada i previsible, sense tants esglais. El primer animal que domestiquen és el llop (*canis lupus*) que ja es capaç de conviure amb l'home i fins i tot ajudar-lo a caçar i a protegir la seva casa, assolint la denominació de gos (*canis lupus familiaris*) (Clutton-Brock 1995). A més d'aquestes tenim les altres cinc espècies d'animals domesticats més importants: la vaca, la cabra, l'ovella, el porc i el cavall. Després vindran l'agricultura i la ceràmica. L'home passa de predador a productor d'aliments.

En 1994 es va descobrir a Göbekli Tepe (actual Turquia) un presumpte santuari datat cap al 9500 on trobem els primers monuments megalítics (*menhirs*) en forma de T amb fins a 6 metres d'alçada i un pes entre 5 i 20 tones. Hi ha figures de guineus, senglars, serps, cérvols, llangardaixos, lleons, escorpins, aranyes, ocells i aus aquàtiques. No hi ha figures humanes tret d'alguna mà. L'home no se sent superior als animals fins que no és capaç de domesticar-lo (Schham 2008: 22-27).

³ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fertile_Crescent_map_it.PNG?uselang=es (Data de consulta: 12/06/2015)



Jaciment Göbekli Tepe⁴



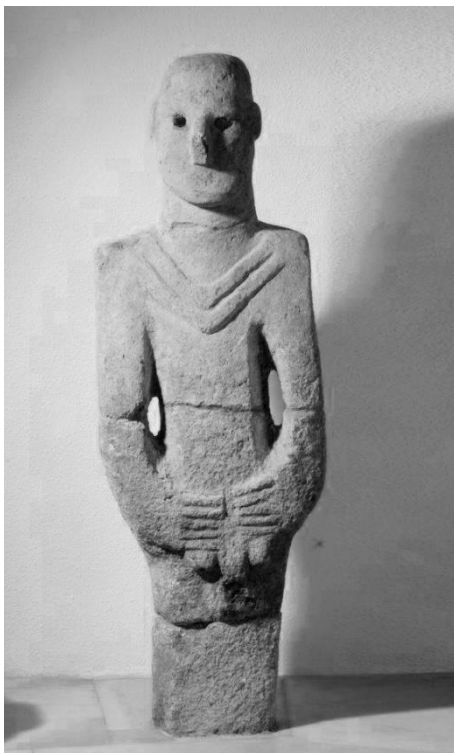
Monòlit a Göbekli Tepe⁵

Molt a prop de Göbekli Tepe, a Urfa (vegeu mateix plànol), trobem la primera estàtua humana coneguda, datada cap al 9000. És de pedra, amb 2 metres d'alçada. Es pensa que és un déu de la sexualitat o de la fertilitat. L'home pren consciència del seu poder, es

⁴ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/24/Smithsonian_map_g%C3%B6bekli_tepe.jpg (Data de consulta: 13/04/2015)

⁵ http://ca.m.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Göbekli_Tepe#/image/Fitxer:Gobekli_tepe_2.jpg (Data de consulta: 14/07/2015)

considera ja superior als animals i a les forces de la naturalesa. Per alguns, és el moment de la consagració de l'home.



L'home de Göbekli Tepe⁶

En aquest procés d'evolució, la ceràmica, per últim, afavoreix la conservació d'aliments i el comerç, alhora que es converteix també en una representació artística. Apareix a Sibèria cap al 12000, Japó cap al 10000, Xina cap al 8000. En aquestes zones la ceràmica es coneix abans que l'agricultura. A l'Orient pròxim, però, àrea on busquem la pàtria originària dels indoeuropeus, apareix cap al 5000 aC, després de la ramaderia i l'agricultura. En Amèrica es coneix des del IV mil·lenni.

Però, tornant al gos i a la seua integració a la societat indoeuropea, afegirem que Ain Mallaha (nord de l'actual Israel) s'ha trobat recentment una sepultura d'una dona amb la mà sobre el seu gosset d'uns 4 o 5 mesos datada cap al 9000 aC, mostra de l'estima que tenien envers els seus animals domèstics els seus amos (Valla et alii 2007: 135-379).

⁶ <http://mathildasanthropologyblog.files.wordpress.com/2008/05/gobekli-tepe-man.jpg> (Data de consulta: 14/07/2015)



Sepultura de Ain Mallaha⁷

El gos (*llop*) segurament va començar acostant-se a les cases per a alimentar-se amb les deixalles. Posteriorment, una vegada domesticat (*familiaris*), va ser útil per a espantar d'altres animals, per a cuidar el ramat i per a caçar. Amb la protecció mútua, la nutrició assegurada i la seua utilitat, la domesticació del gos va ser fàcil. Per a Jean-Denis Vigne (2011: 171-181) es va produir cap al 14000 aC, molt abans que la dels bòvids (caprins/bovins) i la dels cavalls, que tingué lloc cap al 4000 aC. Vigne afirma que abans es feia servir el camell per a càrrega i se n'aprofitava la llet.

Cronologia més important per a la concepció del neolític "assentaments estables-agricultura-ramaderia-ceràmica":

- c. 14000 aC: Domesticació llop > gos
- c. 10000 aC: Primers assentaments estables
Emmagatzemament cereals "salvatges"
Domesticació mufló > cabra i ovella
- c. 8000 aC: Domesticació uro > bous i vaques
- c. 7000 aC: Cultius de blat, ordi i llegums.
Lli *Linum usitatissimum* > tela, farina i oli
- c. 5000 aC: Ceràmica

⁷ <http://www.mae.u-paris10.fr/arscan/Francois-Valla.html> (Data de consulta: 20/07/2015)

c. 4000 aC: Domesticació del cavall (animal de tir, no de munta)

Si ens tornem a centrar en la fauna, podem estar d'acord que progressivament els ecosistemes passen de ser ecosistemes naturals a ecosistemes modificats i modernitzats per l'acció de l'home. Com a resultat, l'evolució de les diferents espècies no és una evolució totalment natural a la manera darwinista. Vigne parla d'ecosistemes antròpics que provoquen un canvi en les relacions home-animal. Algunes espècies han resistit en el seu ecosistema, d'altres s'han hagut d'adaptar als nous sistemes antròpics o antropitzats (*antropicsés*). Recorda el final de l'era glacial 12000-10000 aC com a causa del trasllat a regions més temperades i fèrtils i el posterior assentament de la població. Conclou que, per a ell, la domesticació dels animals i l'agricultura són tan importants per a la història de la humanitat com la industrialització del segle XIX i la globalització actual gràcies a internet⁸.

2) Cal tenir en compte, però, que els estudis de Vigne se centren en la paleozoologia, sense pretendre buscar cap relació entre les comunitats que ocupaven aquests primers assentaments i els pobles parlants de llengües indoeuropees, i, sobretot, que encara estem en època *prehistòrica* (sense testimonis escrits). Les troballes arqueològiques les podem datar amb el carboni 14, però solament les podem identificar amb l'expansió del poble indoeuropeu si tenen una correlació inequívoca amb els pobles que tenen una llengua de la família indoeuropea i les dades geogràfiques i cronològiques no mostren discrepàncies.

Si, més enllà de la teoria comunament acceptada de Marija Gimbutas, considerem el període 8000-7000 aC com a inici de l'expansió del poble (proto)indoeuropeu i observem els avanços produïts al Creixent Fèrtil no hauríem de tenir problemes per assumir que aquesta àrea va ser la primera destinació natural de les seues migracions.

Els noms d'animals apareixen en tots els diccionaris etimològics i, amb algun comentari o relació amb aspectes de la societat, als manuals de lingüística indoeuropea i les obres de divulgació⁹. Benveniste (1969: 21-61), en el seu llibre *Institutions*, dedica un capítol sencer als animals. Tota la primera part (*livre I*) està dedicada a l'economia i, dins d'aquesta, la secció primera n'és "bestiari i riquesa", on tracta temes concrets relacionats

⁸*L'homme et l'animal, histoire d'une collaboration prurimillénaire*, conferència publicada el 3 de març 2014 a <http://www.youtube.com/watch?v=YQVr0Q86RXw> (Data de consulta: 29/3/2015)

⁹ Entre els més coneguts: Puhvel (1984 -); Ernout & Meillet (2001); Chantraine (1977); Pokorny (1959). La Universitat de Texas té un llistat *online* de les arrels presentades per Pokorny a <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/ielex/PokornyMaster-X.html#P0020>. (Data última consulta: 10/04/2015).

amb qüestions econòmiques però sempre amb argumentacions lingüístiques, a diferència de les obres que acabem de comentar. Per exemple la distinció entre *sū-s i *porko-s, tradicionalment entesa com a "(porc) senglar / porc (domèstic)" per a Benveniste és "porc (adult) / porquet (menor d'un any)". També diu que el homèric *próbaton* no és un "xai" (que avança al cap del ramat, segons l'etimologia comuna) sinó un "ben moble" front als *keimē'lia* "bens immobles, incloent-hi metalls preciosos".

Per últim, Benveniste proposa per a la interpretació *peku- "ovella > ramat > riquesa personal" una inversió en el desplaçament semàntic cap a l'altre sentit: *peku- "riquesa personal > ramat > xai, ovella". Es recolza en testimonis de l'indoiranià, l'itàlic i el germànic, els tres grans dialectes on està representat el terme. Per a Gamkrelidze-Ivanov, dels qui parlarem ara *peku- és tot "animal domèstic". Per a nosaltres *peku- és tot "animal domèstic comestible" i en aquest possible ús com a aliment humà és on recau el seu valor econòmic. Pokorny (*s.u.*) recull l'arrel *pek^w- (>*k^wek^w-) amb el significat de "coure, cuinar". *Vide* llatí *coquo*, grec *pépsō*., sànscrit *pácati*, tocari *pök-*, etc. Val a dir que el mateix Pokorny obvia l'arrel *peku-. En un treball anterior, Benveniste (1949: 74-103) ja havia repassat el conjunt de les etimologies a l'ús a mode de camp semàntic, òbviament sense recollir les rectificacions que proposa 20 anys després.

André Martinet també repassa la nòmina d'animals coneguts pels indoeuropeus¹⁰: el gos, la vaca, l'ovella, la cabra, el porc, l'ase i, entre els salvatges el llop (*wlk^wo- el seu nom s'estén per tots els dialectes llevat del celta) i l'ós *H₂rto- (diferent etimologia per a germànic *bear* "el bo" o rus *melled* "que menja mel"). Per a l'arrel *peku- proposa el significat de "bèstia de poca talla", relacionant el terme amb grec *pékō* "pentinar" i llatí *pecten* "pinta" (etimologia que no trobem després enlloc, d'igual manera que la de *bear*). Per a Martinet, l'antiguitat i l'extensió dels noms del llop i de l'ós són un indicatiu clar de quina va ser la pàtria originària dels indoeuropeus i es mostra d'acord amb les tesis de M. Gimbutas, que localitzaven l'*Urheimat* a les estepes del baix Volga.

Francisco Villar (1991) també segueix les tesis de Gimbutas. Repassa les etimologies tradicionals d'ovella (*owis), vaca (*g^uōus), cavall (*ekwos; per a l'anglès *horse* i l'alemany *Ross* proposa la forma *xorsaz d'origen desconegut), porc (*porkos, diferent de *sus "senglar", encara que afirma que "alguns pensen" que la primera forma significa "porquet" i la segona "porc adult", en clara referència a Benveniste) i gos (*kwón). Com a terme genèric per a ramat proposa la forma *peku, que trobem al sànscrit *pasu*, al lituà

¹⁰ Martinet (1987) dedica al capítol XI "Vocabulari" un apartat a la ramaderia (*allevamento*) i un altre a la fauna (254-262).

pekus, al gòtic *faihu* o al llatí *pecus*, del qual *pecunia* "diners". Dels animals salvatges recorda en primer lloc el bou (**tauros*; per a l'anglès *bull* o l'alemany *Bulle* proposa l'arrel **bhel-* "clavar, endinsar"), l'ós (**rtkos*; de l'anglès *bear* i l'alemany *Bär* respondria l'arrel **bheros* "de color castany"; rus *melded* i sànscrit *madhvád* signifiquen "que menja mel", que podrien ser epítets o eufemismes per evitar una paraula tabú). Abans d'ocupar-se del cérvol (**elen* / **kerwos*) presenta l'etimologia del llop (**wlk^uos*); recorda que el llop era sinònim de ferocitat i de maldat, en una societat que es dedicava a la ramaderia d'aquí que *vrkayús* en sànscrit signifiqui "pervers" o que *olc* en irlandès tinga el mateix significat com a adjectiu i que com a substantiu siga "el Mal". Per cert, cal recordar en aquest punt que tant per a Gimbutas com per a Martinet o Villar els indoeuropeus van ser originàriament *genets* nòmades. Van fer servir el cavall primer com a animal de tir i després com a animal de munta. Afirma, per una altra banda, que no hi ha paraules originàries per a designar el tigre, el lleó, el camell i altres animals semblants, "característics de regions més meridionals"¹¹.

Gamkrelidze i Ivanov (1995: 387-524) dediquen 3 extensos capítols a repassar l'etimologia dels noms d'animals. És probablement l'estudi més ampli que s'hi ha ocupat, tot i que està dins d'una obra molt més genèrica i una de les més significatives des del punt de vista de la fonologia indoeuropea dels últims anys.

A la Part segona del Volum I (*Diccionari semàntic de la llengua indoeuropea i reconstrucció de la protocultura indoeuropea*) dedica els tres primers capítols a les relacions déus/homes/animals, els animals salvatges i els animals domèstics, respectivament, sense aportar cap novetat als diccionaris etimològics. Aquest és el llistat que presenten:

No salvatges (**p^hek^hu-*): aus, abelles, bou, vaca, moltó, ovella, cabra, cavall, ase.

Salvatges (**g^hwer-*): ocell, àguila, grua, corb, tord, estornell, pardal, gall fer negre, gall fer, picot, petits ocells cantaires, oca pinsà, ocell d'aigua, cigne, ànec (del món superior); llop, ós, lleopard, pantera, lleó, linx, xacal, guineu, senglar, cérvol, ants, antílop, bou salvatge, uro, bisó, llebre, esquiol, turó, ermini, elefant (del món mitjà); serp, cuc, llúdria, castor, ratolí, talp, tortugues, crancs, gripau, granota, mosca, tàvec, vespa, poll, llémena, peix, salmó (del món inferior).

La principal diferència amb altres nòmines conegudes es troba en la reconstrucció etimològica que fan i que segueix, òbviament, la teoria glotàlica proposada pels mateixos

¹¹ Villar (1991: 48) afirma, però "que los argumentos *ex silentio* tienen en la arqueología lingüística un valor muy relativo. Si los empleáramos mecánicamente tendríamos que concluir, por ejemplo, que los indoeuropeos no tenían manos, porque no conocemos una palabra común para la mano".

autors. La teoria glotàlica és un dels punts més importants d'aquesta obra. Com diu Roman Jakobson (Gamkrelidze & Ivanov 1995: XI) al pròleg de l'edició anglesa "this book is ... the first whole-scale Indo-European reconstruction in which typology has played a major role, the first attempt to join orthodox comparative reconstruction of Indo-European with an account of the structural and lexical resemblances in other Eurasian and Near Eastern languages ... In its semantic dictionary and indexes it provides the first Indo-European lexicon of both forms and meanings".

És, precisament, aquesta proposta la que ens va servir de base per a plantejar la nostra hipòtesi laringal en alguna publicació anterior (Padilla 1997 i 1998: 107-122). A partir del quadre d'oclusives presentat per Gamkrelidze i Ivanov, amb tres sèries (glotal, sonora i sorda) i variants al·lofòniques (aspirada/no-aspirada) en el cas de les sèries II i III (Padilla 1997: 17-28), nosaltres proposem variants fricatives (no "aspirades") i donem una entitat fonètica a la laringal *H (= *H₂) com a fricativa velar sorda [x], front a la seua variant sorda [k].

Gamkrelidze – Ivanov (1995):

I	II	III
(p')	b ^h /b	p ^h /p
t'	d ^h /d	t ^h /t
K'	G ^h /G	K ^h /K

Padilla (1997):

I	II	III
(p')	p/f	□/b
t'	t/□	□/d
k'	k/x (= *H)	□/g

El tret diferenciador de les tres sèries és la intervenció de la glotis: si aquesta es mantenia tancada fins al moment de l'emissió del so, es produïa una oclusiva glotal (ni sorda ni sonora); si es mantenia oberta, l'aire passava lliurement per ella i resultava una consonant sorda; si l'oclusió de la glotis era parcial, provocava vibració de les cordes vocals i, per tant, consonants sonores. La diferent oclusió de la glotis (total / nul·la / parcial) és, així doncs, qui diferencia fonològicament les tres sèries. L'oclusió (total / parcial) externa sols produeix variants al·lofòniques.

3) El nom indoeuropeu del llop. En el llistat dels russos, com en tots els que sovint es presenten, apareix el nom del llop en un lloc preeminent. Proposen l'etimologia *wlk^ho-, que explicaria, segons ells, el sànscrit *vrkaha*, grec *lýkos*, lituà *vilkas*, albanés *ulk*, amb una variant en *-p^h-, que trobem en hitita *ulippana*, gòtic *wulfs* o llatí *lupus*. En nota a peu de pàgina afirmen que aquesta arrel es pot remuntar a una de més antiga *wel- amb el significat de "lacerar, estripar, matar" (cf. llatí *vello*, *vulnus* o grec *oulē*). Així, el llop seria originàriament "l'animal que estripar (la seua presa)", "la bèstia assassina" (Gamkrelidze & Ivanov 1995: 413-417).

Poc després estudien el nom del linx (grec *lýgks*, a.a.a. *luhs*, a. ang. *lox*, armeni *lusanunk'*, lituà *lúsis*, letó *luisis*, etc) i afirmen que està "clarament relacionat" amb l'arrel indoeuropea *leuk^h- / *luk^h- "brillar, lluir" i que l'animal va ser anomenat així per la brillantor de la seua pell o dels seus ulls. No el relacionen en cap moment amb el llop, igual que la tampoc ho fan la resta d'estudis esmentats (Gamkrelidze & Ivanov 1995: 431-432).

Xacal, guillot i rabosa (llatí *vulpes*, avèstic *raopi*, etc) provenen de *wlp^h-(i/e)-, amb una variant composta *wlp^h- p^hek^hu-, amb el significat primitiu d'(animal) "assassí del ramat". Cf. antic persa *Raubasa* (nom propi), persa *robah*, grec *alō'pēks*, a.e.e. *lisa*, etc (Gamkrelidze & Ivanov 1995: 432-435).

Cap autor relaciona els noms del linx i del llop, ni explica una possible metàtesi *luk- / *ulk-, per a nosaltres evident. Proposem una mateixa etimologia original per als tres animals que acabem de citar (llop, linx, guillot/rabosa), la coneguda *l(e)wk- "brillar, lluir". Sols a partir d'aquesta, s'expliquen les variants *w(e)lk- (per metàtesi -l-w- / -w-l-), *l(e)wp- (alternança k / p), *w(e)lp- (metàtesi més alternança), *l(e)wp-(i/e)- (alternança més allargament), *w(e)lp-peku- (possible compost). El llop (i els altres animals ferotges de la seua família) és "(l'animal amb ulls) que brillen (per la nit)", en referència evident a una de les característiques més cridaneres d'aquest bell i temut animal.

4) El camell és el gran oblidat a totes les monografies i a tots els diccionaris. On se'n fa alguna menció s'afirma que no era un animal conegut pels antics indoeuropeus, sinó que algun poble indoeuropeu el va conèixer posteriorment provinent de latituds més meridionals. No podem estar d'acord amb aquesta afirmació; la relació entre el grec *kámēlos* i l'hebreu *gamal* és evident. Però potser no és un simple préstec del semític.

Gamal és també el nom de la tercera lletra de l'alfabet fenici, sens dubte un acròstic, com totes les lletres de l'alfabet, però també un ideograma que representava la forma angular de la gepa de l'animal, igual que la gamma grega (Γ), hereva seua. L'arrel *kam- (amb una variant *gam-) és coneguda en indoeuropeu, amb el significat de "corbar, doblegar": cf. sànscrit *kmarāti* "es corba", avèstic *kamara*, grec *kamára*, llatí *camera* "volta, sostre". Trobem igualment grec *kmélethron*, *mélathron* ("ídem"), que presenten allargaments amb líquida semblants als que trobaríem en l'etimologia del nom del camell: *kam-l- / *km-el- (amb una gepa de forma pareguda al sostre d'una cabanya).

És molt probable que els més antics indoeuropeus utilitzaren aquest animal per als seus llargs desplaçaments. El camell, efectivament, té una capacitat de càrrega molt superior a la dels cavalls i una autonomia major que la de cap animal conegut. A més a més, i aquest no és el punt menys important, la seua llet és tan rica com la de la vaca, l'ovella, la cabra o la burra. Precisament el camp semàntic del munyiment és el que ha deixat més proves per demostrar la nostra teoria. De *km-el-g- / *Hm-el-g- (amb allargament velar -g-) s'obtenen els derivats de camell: munyir i llet. Cf. grec *amélgō*, llatí *mulgeo*, a.a.a. *melchan*, a. sax. *melcan*, lituà *mélzu* ("munyir"); gòtic *miluks*, a.a.a. *miluh*, a. sax. *milc*, anglés *milk*, alemany *Milch*, etc ("llet"); el grec *amélgō* sempre ha estat fet servir per a demostrar l'evidència d'una laringal inicial, però segons la nostra teoria, resumida més amunt, la "laringal" *H no és més que un al·lòfon de *k, com resulta evident amb l'exemple de *kmélethron* que acabem de citar. Però en tenim més, d'exemples: al grec *amelktē'r* corresponen a.a.a. *chumeltra*, llatí *mulctra* i *mulctrum* ("poal per a munyir"); o, per últim, per no ser exhaustiu, podríem dir que el mot llatí *camella* (també *gamella*) pot ser tant la femella del camell com un poal de llet (en castellà es conserven els dos mots, amb els mateixos significats).

Així doncs, com a conclusió, podem dir que en aquest treball ens hem permès de revisar l'etimologia dels noms de dos animals que al nostre parer varen ser claus en la societat indoeuropea i, probablement, els primers a ser domesticats: el camell, que va ser fonamental per als seus llargs desplaçaments i per a la seua alimentació, i el llop, que amb els primers assentaments estables va deixar de ser l'animal més temut per a convertir-se (*canis lupus familiaris*) en la millor companyia de famílies i llars.

BIBLIOGRAFÍA

- Benveniste, É. (1949), "Noms d'animaux en Indo-européen", *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 72, pp. 74-103.
- Benveniste, É. (1969), *Le vocabulaire des institutions indo-européennes : I économie, parenté, société*. Paris.
- Chantraine, P. (1997), *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque*, Paris.
- Clutton-Brock, J. (1995), "Origins of the dog: domestication and early history", in Serpell, J. (ed.), *The domestic dog: its evolution, behaviour and interactions with people*, Cambridge.
- Ernout, A. & Meillet, A. (2001), *Dictionnaire étymologique de la langue latine* [Revu par Jacques André], Paris.
- Gamkrelidze, T. & Ivanov, V. (1995), *Indo-European and the Indo-Europeans*, Berlin & New York.
- Gimbutas, M. (1970), "TheProto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, the Fourth, and the Third Millennia B.C"., in Cardona, G.; Hoenigswald, H.M.; Senn, A. (eds.), *Indo-European and Indo-Europeans: Papers Presented at the Third Indo-european Conference at the University of Pennsylvania*, Philadelphia, pp. 155-197.
- Martinet, A. (1986), *Des steppes aux océans : l'indo-européen et les « Indo-Européens »*, Paris. [Trad. italiana a càrrec de Mario Barba: Martinet, A. (1987) *L'indoeuropeo. Lingue, popoli e culture*, Roma.
- Padilla Carmona, C. (1997), *Reconstrucción del sistema primitivo de oclusivas y fricativas en indoeuropeo. A propósito de *dek- 'mano'*, Valencia, 1997.
- Padilla Carmona, C. (1998), "La entidad fonética y fonológica de *H y su integración en el sistema de oclusivas y fricativas indoeuropeas", in García-Hernández, B. (ed.), *Estudios de Lingüística Latina. Actas del IX Coloquio Internacional de Lingüística Latina*, Madrid, pp. 107-122.
- Pokorny, J. (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern.
- Puhvel, J. (1984-), *Hittite Etymological Dictionary*, Berlin - New York - Amsterdam. [9 volums publicats fins 2013].
- Renfrew, A.C. (1987), *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-Europeans Origins*, London.
- Schham, Sandra (2008), "The World's First Temple", *Archaeology* 61, 22-27.
- Valla, François R. et alii (2007), «Les fouilles de Ain Mallaha (Eynan) de 2003 a 2005 : quatrième rapport préliminaire », *Journal of the Israel Prehistoric Society* 37, 135-379.
- Vigne, D. (2011), "The origins of animal domestication and husbandry: A major change in the history of humanity and the biosphere", *Comptes Rendus Biologies* 334, 171-181.
- Villar, F. (1991), *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa. Lenguaje e historia*, Madrid.

Índex

- Presentació del volum* 1-2
- Heróis animalizados e animais heroificados: Homero entre a tradição épica e o ciclo das antigas epopeias animalescas*
Rui Carlos Fonseca 3 - 22
- Les metamorfosis de Circe: genitiu objectiu o subjectiu?*
Amparo Gasent 23 - 36
- Les descripcions d'animals a la novel·la d'Aquil·les Taci: més enllà d'unes pauses?*
Roser Homar 37 - 50
- Η δρακοντοκτονία στο βυζαντινό έπος του Διγενή Ακρίτη*
Ιωάννης Κιορίδης 51 - 70
- Realitat i fantasia en els textos animalístics catalans medievals*
Llúcia Martín Pascual 71 - 92
Marinela Garcia Sempere
- Όλιβες, ratapinyades i altres volàtils: algunes metamorfosis a la tradició popular grega*
Rubén J. Montañés 93 - 107
- Les versions françaises médiévales du Physiologos et la description de la licorne*
Ángel Narro 109 - 120
- La fauna indoeuropea. Sobre els noms del llop i el camell en ie.*
Carles Padilla Carmona 121 - 133
- Monstres mitològics en alguns fragments de Comèdia Mitjana i Nova*
Jordi Pérez Asensio 135 - 145
- Les metamorfosis de Teàgenes i Cariclea i el bestiari de les Etiòpiques*
Juan José Pomer Monferrer 147 - 164
- Fantasia, magia y metamorfosis en el Policisne de Boecia de Juan de Silva (1602)*
Luis Pomer Monferrer 165 - 174
- El actor animalizado en las culturas parateatrales victorianas*
Ignacio Ramos Gay 175 - 187
- Paradoxografia i científisme a la Història dels animals de Claudi Elià*
Jordi Redondo 189 - 206
- Bèsties als oracles herodoteus*
Carmen Sánchez Mañas 207 - 219

La frontera entre realidad y ficción en el folclore ruso

Natalia Ilina Solovieva 221 - 238

Et in tali bestia Mahomat Iherusalem est profectus – las figuras del Burâq y los ángeles en el viaje nocturno del Profeta

Katarzyna K. Starczewska 239 - 252

Literatura, història i llegenda. Una ullada al mite de la cacera salvatge

Josep Lluís Teodoro Peris 253 - 271

La presència d'animals en els Himnes Homèrics, entre el símbol i el relat

Ramon Torné Teixidó 273 - 282